

KHAI THÁC BÔ-XÍT TÂY NGUYÊN GÓP Ý VÀ KIẾN NGHỊ¹

Gs.Tskh. Nguyễn Ngọc Trân

Từ tháng 11.2008, sau khi dự án “*Tổ hợp bô-xít-nhôm Lâm Đồng*” tại Tân Rai được khởi công ngày 26.7.2008, và tiếp đó dự án “*khai thác bô-xít sản xuất alumina Nhân Cơ*” (Đắc-Nông) sẽ được khởi công trong quý II 2009, và những thông tin về dự kiến *hợp tác đầu tư với nước ngoài* khai thác bô-xít quy mô lớn ở Tây Nguyên kèm theo bao tiêu sản phẩm từ 2007 đến 2015 có xét đến 2025, có rất nhiều bài báo trên các phương tiện thông tin đại chúng bày tỏ sự lo ngại trước quyết định khai thác bô-xít ở Tây Nguyên, nhất là vào thời điểm hiện nay với sản phẩm sơ chế là alumina, đặt dấu hỏi về hiệu quả kinh tế, cảnh báo về công nghệ và hậu quả nghiêm trọng đối với môi trường thiên nhiên và xã hội.

Chính vì vậy dư luận mong rằng hội thảo hôm nay sẽ là một sự phản biện được lắng nghe, một cuộc đối thoại xây dựng vì sự nghiệp phát triển bền vững của đất nước và của vùng đất Tây Nguyên. Nhằm mục đích đó, bài tham luận này góp một số ý về ba nhóm vấn đề và đề xuất ba kiến nghị.

Trước tiên là về **hiệu quả kinh tế**. Tổng Công ty Than Khoáng sản Việt Nam (TKV) chắc chắn đã có những tính toán của mình để thuyết minh là hai dự án Tân Rai và Nhân Cơ có hiệu quả kinh tế tính cho suốt thời gian tồn tại của chúng, ước tính là 50 năm. Vấn đề là các dự án này (và quy hoạch khai thác bô-xít Tây Nguyên nói chung) đã được tính toán trong thời gian mà nhu cầu nhôm, alumina của thế giới và khu vực đang lên cao, trong khi đó giá alumina trên thị trường thế giới hiện nay và trong thời gian trước mắt xuống rất thấp và chưa ai nói được là còn sẽ kéo dài bao lâu trong cơn khủng hoảng kinh tế toàn cầu hiện nay. Vì vậy nhà đầu tư phải *xem xét lại tính toán về hiệu quả kinh tế và quy mô* của các dự án hiện nay (và trong quy hoạch) phù hợp với tình hình mới không thuận lợi như lúc lập luận chứng ban đầu.

CHALCO, một tập đoàn lớn hàng đầu về nhôm của Trung Quốc, cho hay sẽ cắt chi tiêu tới 34%, tương đương 1,9 tỷ đôla, trong năm 2009 vì nhu cầu nhôm thế giới giảm sút mạnh. La Kiên Xuyên, chủ tịch mới của tập đoàn, thông báo ngày 30.3.2009 vừa qua², tập đoàn này “sẽ siết chặt các hợp đồng mua và sáp nhập tại các thị trường nội địa và quốc tế, đồng thời hoãn các dự án kế hoạch để đối phó với khó khăn hiện thời”. ALCOA, một tập đoàn lớn hàng đầu về nhôm của Hoa Kỳ, theo thông tin mà tập đoàn này công bố ngày 08.04.2009, trong quý I.2009 đã lỗ 500 triệu USD.

¹ Tham luận tại hội thảo khoa học “Vai trò của công nghiệp khai thác bauxite – sản xuất alumina – nhôm đối với phát triển kinh tế xã hội Tây Nguyên và những yếu tố ảnh hưởng đến môi trường, văn hóa khu vực”, do Bộ Công thương tổ chức tại Hà Nội, 09.04.2009.

² Theo Wall Street Journal ngày 29.3.2009 và BBC ngày 30.3.2009.

Chắc TKV đã nhận được thông tin này và đã liên hệ đến mình và đến việc *hợp tác đầu tư trong tương lai*, để không vì khó khăn mà giã tiến độ hoặc “treo” các dự án, và nhất là hạ thấp trình độ công nghệ, hy sinh hoặc “rút gọn” khâu xử lý chất thải bùn đỏ (mà chúng tôi sẽ đề cập sau đây) thậm chí đổ bừa chất thải chưa xử lý ra môi trường như đã bắt gặp trong thời gian qua.

Trong quy hoạch khai thác bô-xít giai đoạn 2007-2015 có xét đến 2025, có việc đầu tư một tuyến đường sắt dài khoảng 270 km với chênh lệch độ cao 700 mét, đi qua một vùng địa hình khá phức tạp, để đưa sản phẩm alumina từ Tây Nguyên về xuất khẩu tại Cảng Kê Gà (Bình Thuận). Điều này nhắc chúng ta nhớ rằng chỉ số ICOR của nền kinh tế Việt Nam hiện nay khá cao, phản ánh hiệu quả đầu tư thấp trong thời gian qua. Chính vì vậy, nâng cao chất lượng và hiệu quả đầu tư phải là một *mệnh lệnh rõ ràng, dứt khoát*, nhất là trong giai đoạn khó khăn hiện nay.

Thứ hai là *về môi trường*. Hiệu quả kinh tế là quan trọng, nhưng *tác động lên môi trường còn quan trọng hơn nhiều*, cho hôm nay và cho mai sau.

Theo TKV, do cấu trúc địa chất, bô-xít Tây Nguyên có diện phân bố rộng, thường ở trên sườn và đỉnh đồi, chiều dày các vỉa quặng trung bình 3-5m, nằm dưới lớp đất phủ với khoảng cách trung bình 0-2m.

Các dự án sẽ tận dụng các thung lũng cách nhau không xa, trên cùng một địa bàn *mà cấu tạo địa chất bờ rời rất dễ bị xói mòn khi không được che phủ*, cho hai mục đích rất khác nhau, nằm ở hai đầu của quy trình sản xuất alumina: làm *hồ tích nước* trong mùa mưa phục vụ tuyển quặng và sản xuất alumina, và làm *hồ chứa bùn đỏ*, chất thải rất nguy hiểm từ quy trình sản xuất này³. Việc tận dụng các thung lũng như đã nói không an toàn chút nào bởi lẽ bùn đỏ chứa một dung dịch kiềm đi kèm có tính ăn mòn mạnh, có thể thẩm thấu gây tác hại cho đất xung quanh và làm ô nhiễm *nguồn nước*, và nhất là vào mùa mưa, khi lượng nước mưa lớn⁴ tích tụ ở các hồ bùn đỏ có thể tràn ra ngoài hoặc đập bị vỡ.

Nói về nguồn nước cho sản xuất alumina tại hai nhà máy, TKV cho biết nhà thầu sẽ sử dụng 100% nước mặt, không sử dụng nguồn nước ngầm, bằng cách đắp đập tạo hồ chứa và một phần *điều hoà nước từ các đập, hồ thủy điện* của vùng trong mùa khô. Xin lưu ý TKV rằng nước trong các đập và hồ thủy điện đều đã được quy hoạch để *sử dụng đa mục tiêu ở hạ lưu* cho dân sinh, nông nghiệp, thủy sản, ... vì ở đó cũng rất cần *nước sạch* vào mùa kiệt! Và cũng không thể không nhắc rằng khi sử dụng nước sông Đồng Nai hay sông Bé ở thượng nguồn, sẽ tác động đến cả hạ lưu của lưu vực các sông này, trong đó có Thành phố Hồ Chí Minh và khu kinh tế trọng điểm phía Nam.

Báo cáo của các nhà thầu bảo đảm rằng việc xử lý ô nhiễm, chất thải bùn đỏ, sẽ được làm triệt để nhằm giảm thiểu tác động xấu đến môi trường, và với phương pháp khai thác theo trình tự cuốn chiếu, “*công tác hoàn thổ, phục hồi*

³ Cả hai dự án Tân Rai và Nhân Cơ đều chọn phương pháp thải ứ đọng bùn đỏ lỏng ra bãi thải vì “*đỡ tốn kém hơn phương pháp thải khô, và thích hợp với các vùng có các thung lũng dễ tạo thành hồ chứa*”.

⁴ Lượng mưa trung bình nhiều năm ở Tây Nguyên là từ 2000 -2500 mm/năm, tập trung trong 3 đến 4 tháng. Có những ngày lượng mưa có thể lên đến 100 mm hoặc cao hơn nữa, *gây xói mòn rất mạnh và nguy cơ tràn đập*.

không gian sẽ được hoàn nguyên ngay sau khi khai thác xong từng khu vực”. Điều này có thể tin được với trình độ công nghệ hiện nay. Nhưng vấn đề là *tỉ lệ dành cho việc xử lý chất thải, đặc biệt chất thải bùn đỏ, tôi đã lại chỉ chiếm 5,4 – 5,6% tổng vốn đầu tư của nhà máy trong mỗi dự án*⁵. Liệu có đủ để thực hiện những gì đã được mô tả?⁶

Chính vì vậy, và mặc dù việc xử lý chất thải bùn đỏ ở các nước được dẫn chứng như là an toàn (mà theo chúng tôi biết không hẳn là như vậy), chúng tôi vẫn cho rằng *môi trường là một vấn đề chưa thể yên tâm*⁷. Gần đây thôi, Trung Quốc đã ra lệnh đóng cửa 100 mỏ bô-xít vì gây ô nhiễm môi trường trầm trọng. Mỏ bô-xít Nhữ An đã bị đóng cửa sau một năm hoạt động vì nguồn nước bị ô nhiễm nặng nề, cùng nhiều chứng bệnh lạ xuất hiện. Nước này cũng ra quy định các doanh nghiệp khai thác bôxít chính quy phải trả lại hiện trạng đất đai *như ban đầu sau bốn năm khai thác*, nếu không đáp ứng tiêu chuẩn này sẽ bị đóng cửa vĩnh viễn.

Thứ ba là *về vấn đề xã hội*. Nhiều bài viết đã phân tích sâu về tác động đến văn hóa, xã hội, an ninh, quốc phòng. Tôi chỉ muốn nhấn mạnh thêm rằng vấn đề xã hội gắn với vấn đề môi trường và môi trường là một điều kiện quan trọng hàng đầu cho sự ổn định cuộc sống và cho sức khỏe của người dân trên địa bàn và các địa bàn lân cận.

Các báo cáo cho biết “tổng diện tích chiếm đất của toàn bộ dự án alumina Nhân Cơ khoảng 3.570 ha, trong đó phần mỏ tuyển khoảng 2.620 ha; các công trình đập, hồ chứa nước khoảng 500 ha; phần nhà máy sản xuất alumina khoảng 150 ha; các dự án tái định canh, định cư khoảng 300 ha”. Có thể khẳng định rằng *tác động lên xã hội của dự án rộng hơn khoảng không gian này nhiều*.

TKV cho biết con em của Lâm Đồng và Đắk Nông đã được gửi đi đào tạo để phục vụ hai nhà máy. Hoạt động của các nhà máy sẽ kéo theo sự phát triển các ngành kinh tế khác. Kinh tế thuần nông lâm sẽ chuyển dần sang kinh tế đa ngành nghề. Thu ngân sách và thu nhập của người dân của hai tỉnh Lâm Đồng và Đắk Nông sẽ tăng. Nếu *tất cả các khoản chi đó đều được hạch toán vào dự án và dự án vẫn có lãi như TKV khẳng định* thì được như vậy là quá tốt và rất đáng biểu dương. Thế nhưng cũng cần tìm hiểu tại sao tài liệu vừa dẫn và nhiều tài liệu khác đều chỉ ra rằng khai thác bô-xít trên thực tế hầu hết đã làm gia tăng đói nghèo cho người dân bản địa.

Yếu tố con người đã được xem trọng đúng mức chưa trong cả hai dự án Tân Rai và Nhân Cơ? Dự án Nhân Cơ chỉ cho con số 300 ha dành cho tái định canh, định cư. Nhưng số người tái định cư là bao nhiêu, họ là ai, cuộc sống vật

⁵ Theo số liệu của TKV, lần lượt sẽ chi 25 và 28 triệu USD cho Tân Rai và Nhân Cơ cho việc xử lý bùn đỏ. Tỉ lệ là 25/466 và 28/499. Nếu tổng vốn đầu tư tăng thì các tỉ lệ trên sẽ thấp đi tương ứng.

⁶ Đại diện của các tập đoàn Alcoa và Chalco đã giới thiệu know-how xử lý bùn đỏ của họ. Tôi đã hỏi đại diện của Alcoa (a) Tỉ lệ bình quân dành cho việc xử lý bùn đỏ trên tổng vốn đầu tư là bao nhiêu; (b) Địa hình của những địa bàn họ đã làm có đồi núi và dễ bị xói mòn như ở Tân Rai và Nhân Cơ? Họ hứa sẽ trả lời tôi sau. Đại diện của Chalco thì đã nói rõ việc xử lý bùn đỏ ở địa bàn đồi núi phức tạp hơn.

⁷ Tôi đã gửi đến Phó Thủ tướng Hoàng Trung Hải tài liệu “*Bauxite and Aluminium: From A to Z*”, của các tác giả Greg Zelder, Sebastian African, Raquel R. Pinderhughes, State University at San Fransisco, California, 2003, trong đó có phần trình bày các tác hại đến môi trường và xã hội, với các dẫn chứng ở Ấn Độ và Haiti.

chất và tinh thần của họ như thế nào, nguyện vọng của họ ra sao, họ sẽ sinh sống ra sao, ... không thấy nói. Công tác tái định cư của các công trình Sơn La, Dung Quất và xa hơn là Hòa Bình cho chúng ta nhiều bài học quý mà trước tiên là cần tiếp cận *vấn đề xã hội sâu sắc hơn, nhân văn hơn, đậm đà tình dân tộc, nghĩa đồng bào hơn.*

Từ những ý kiến trên đây, xin đề xuất ba kiến nghị: (1) Nếu không thể dừng, lấy dự án Tân Rai làm *dự án điểm*. Tập trung chỉ đạo và yêu cầu tập đoàn thầu theo phương thức EPC thực hiện dự án đúng các cam kết, đặc biệt việc xử lý an toàn nhất chất thải bùn đỏ. Giám sát việc thực hiện. Làm cho tốt công tác tái định cư. Tổng kết kinh nghiệm. (2) Tập trung xây dựng cho xong dự án quy hoạch tổng thể khai thác bô-xít Tây Nguyên có báo cáo đánh giá môi trường chiến lược (ĐMC) *song hành* và đánh giá tác động môi trường (ĐTM) cho từng dự án đúng theo luật định *trước khi triển khai bất kỳ dự án nào mới*. (3) Khi dự án quy hoạch hoàn thành, nếu *một trong năm tiêu chí* (tổng vốn đầu tư; tác động lên môi trường; số dân di dời tái định cư; đầu tư tại địa bàn đặc biệt quan trọng đối với quốc gia về quốc phòng, an ninh hoặc có di tích quốc gia có giá trị đặc biệt quan trọng về lịch sử, văn hóa; đòi hỏi phải áp dụng cơ chế, chính sách đặc biệt cần được QH quyết định) *chạm giới hạn cho phép thì Chính phủ trình Quốc hội quyết định chủ trương đầu tư* đúng theo Nghị quyết 66/2006/QH11 của Quốc hội.

Khai thác bô-xít Tây Nguyên có ý nghĩa vô cùng quan trọng về nhiều mặt, cần được tiến hành *từng bước chắc chắn* nhất là khi ta chưa có kinh nghiệm, các dự án khai thác bô-xít đều là *đầu tay*. Quặng vẫn nằm đó trong lòng đất và chờ đợi được khai thác với *công nghệ sạch và tiên tiến*, trong một *quy hoạch chặt chẽ và toàn diện*. Chỉ có như vậy nó mới góp phần vào sự phát triển đất nước một cách bền vững./.